

ISSN 2078-6441

ВІСНИК ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія географічна

Випуск 48

2014

**VISNYK
OF THE LVIV
UNIVERSITY**

**ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Series Geography

Серія географічна

Issue 48

Випуск 48

Scientific journal

Збірник наукових праць

Published 1–2 issues per year

Виходить 1–2 рази на рік

Published since 1962

Видається з 1962 р.

**Ivan Franko National
University of Lviv**

**Львівський національний
університет імені Івана Франка**

2014

*Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету
імені Івана Франка*

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 14608-3579 Р від 28.10.2008 р.*

Висвітлено питання історії ландшафтознавства, розкрито актуальні теоретичні та методичні проблеми сучасного ландшафтознавства. Викладено питання еволюції, структури та функціонування ландшафтів, проаналізовано властивості природних комплексів ландшафтів і розглянуто низку питань прикладних фізико-географічних досліджень.

Examined the questions on the history, theory and methodology of modern landscape science. The theoretical questions of landscape evolution, structure and functioning of landscapes, analyzed properties of natural systems and examined to applied geographical research.

Редакційна колегія:

д-р геогр. наук, проф. **М. Дністрянський** – головний редактор; канд. геогр. наук, доц. **В. Біланюк** – заступник головного редактора; канд. геол.-мін. наук, проф. **А. Богуцький** – відповідальний секретар; д-р біол. наук, проф. **З. Гамкало**; д-р геогр. наук, проф. **В. Гаськевич**; канд. геогр. наук, проф. **М. Кіт**; канд. геогр. наук, проф. **Я. Кравчук**; канд. геогр. наук, доц. **І. Круглов**; канд. геогр. наук, проф. **С. Кукурудза**; д-р геогр. наук, проф. **Р. Лозинський**; д-р екон. наук, проф. **М. Мальська**; д-р геогр. наук, проф. **А. Мельник**; канд. геогр. наук, доц. **Б. Муха**; д-р геогр. наук, проф. **М. Назарук**; д-р геогр. наук, проф. **В. Петлін**; д-р геогр. наук, проф. **С. Позняк**; д-р геогр. наук, проф. **І. Ровенчак**; д-р геогр. наук, проф. **О. Шаблій**.

Professor **M. Dnistriansky** – Editor-in-Chief,

Professor **V. Bilanyuk** – Assistant Editor,

Professor **A. Bogucki** – Managing Editor.

Відповідальні за випуск: **М. Дністрянський, А. Богуцький**

Адреса редакційної колегії:

Львівський національний університет
імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41,
79000 Львів, Україна
Тел. +38 (032) 239-46-35; 239-45-98
<http://www.lnu.edu.ua/faculty/geography>
e-mail: geo_visnyk@ukr.net

Editorial office address:

Ivan Franko National University of Lviv
Geography Department
P. Doroshenko St., 41,
UA – 79000 Lviv, Ukraine
Tel. +38 (322) 239-46-35; 239-45-98
<http://www.lnu.edu.ua/faculty/geography>
e-mail: geo_visnyk@ukr.net

Редактор **Л. Макітринська**

Технічний редактор **С. Сенік**

Комп'ютерне верстання **Н. Якимів, Н. Лобач**

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ, ВИДАВЦЯ І ВИГОТОВЛЮВАЧА:

Львівський національний університет
імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої
справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої
продукції. Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

Формат 70×100/16.

Ум. друк. арк. 27,1.

Тираж 100 прим. Зам

© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2014

УДК 911.3

ВИСОТНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ СУЧАСНИХ ЛАНДШАФТІВ ПОЛОНСЬКОГО РАЙОНУ

Леонід Кирилюк, Володимир Корінний, Юлія Кравець

*Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
вул. Острозького, 32, 21001 м. Вінниця, Україна*

Досліджено сучасний стан висотної диференціації ландшафтів окремого адміністративного району на прикладі Полонського району Хмельницької області. Характеристику ландшафтів описано за окремими висотно-ландшафтними рівнями. Встановлено, що “молодий” висотно-ландшафтний рівень займає 28 % площі району та приурочений переважно до малополіської його частини. Основна частина району розміщена на “типовому” висотно-ландшафтному рівні. Він репрезентований схилувим та плакорним типами місцевості. На всіх рівнях переважають антропогенні ландшафти.

Ключові слова: висотна диференціація, висотно-ландшафтні рівні, тип місцевостей.

Постановка проблеми. В другій половині ХХ та на початку ХХІ століть ландшафти Хмельницької області зазнали докорінних змін. Натуральні ландшафти змінили антропогенні, проте їхнього опису майже немає. А такому цікавому явищу, як висотна диференціація ландшафтів, практично не приділено уваги. Разом з тим, вона безпосередньо впливає на сучасну ландшафтну структуру й її обов’язково потрібно враховувати при плануванні ведення господарської діяльності та оптимізації природоохоронних територій.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Явище висотної диференціації рівнинних ландшафтів окремих адміністративних районів практично не є темою сучасних досліджень. Його лише частково згадують у контексті дослідження фізико-географічних районів та областей. Вперше це явище описав російський вчений Ф. Мільков [6]. Пізніше воно стало темою дослідження й українських вчених [2, 3, 4, 5]. На сьогоднішньому етапі природничих досліджень, явище висотної диференціації розглядають лише за окремими класами та типами ландшафтів, а комплексних досліджень практично немає.

Постановка завдання. Особливо чітко явище висотної диференціації ландшафтів проявляється в перехідних смугах між різними фізико-географічними областями. Саме на такому переході між Малим Поліссям та Північним Поділлям і розміщений Полонський район. Опису цього ландшафту немає, тому ми і поставили за мету комплексно охарактеризувати висотну диференціацію ландшафтів окремого адміністративного району на прикладі Полонського району.

Виклад основного матеріалу дослідження. Північна частина Полонського району знаходиться на території Малого Полісся, а південніше лінії с. Сягрів – с. Ганусино – м. Полонне – с. Прислуч починаються схили Подільської височини. Літогенну основу всієї території району створюють породи Українського кристалічного щита, які перекриті

незначною товщею осадових порід. На півночі це флювіогляціальні водно-льодовикові відклади, а на решті території лес та лесоподібні суглинки. Малополіська частина – плоска рівнина, а подільська – слабохвиляста височина. Така диференціація земної кори та її поверхневих форм зумовила диференціацію ландшафтних комплексів відповідно висотно-ландшафтних рівнів.

“Молодий” акумулятивний висотно-ландшафтний рівень займає на Полонщині 28 % території. Основна його частина (75–78 %) знаходиться на Малому Поліссі. Тут ландшафт розміщений на абсолютних висотах від 220 до 260 м н. р. м., репрезентовані заплавним та дюнно-гривистим типами місцевостей [4, с. 175, 5]. Заплати розміщені на висоті 220–240 м н. р. м. широкі (0,2–0,8 км.) і характеризуються значною збереженістю (до 70 %) природних (натуральних) ландшафтів. Заплатні луки й ліси приурочені переважно до нижнього ярусу (заплатні місцевості) “молодого” акумулятивного висотно-ландшафтного рівня. Ліси вільхових, вільхово-вербових та дубово-соснових формацій. Основний регіон поширення цих лісів – північна частина району (перехідна смуга між подільськими і малополіськими ландшафтами). Найбільш низько в рельєфі (180–240 м) зростають чисті вільшняки та вербово-вільхові ліси. Основні місця їхнього зростання – ділянки заплав, які періодично або постійно затоплені водою. На ділянках, які менш зволожені і на яких переважають піщані відклади, зростають – соснові і дубово-соснові ліси. Значні масиви таких лісів зосереджені вздовж річки Хомор між смт Гриців та с. Велика Березна. Вони зростають на висотах 195–230 м в. р. м., вище (220–350 м н. р. м.) поширені чисті дубові ліси. Ці ліси поширені на надзаплатних терасах (верхній ярус “молодого” акумулятивного висотно-ландшафтного рівня) та зрідка на вододілах (верхній ярус “типового” висотно-ландшафтного рівня). В лісах, які зростають на темно-сірих опідзолених та чорноземних опідзолених ґрунтах, поряд з дубом звичайним, велике значення мають ясен звичайний, липа серцелиста, граб звичайний, черешня лісова. Ще однією особливістю цих лісів є чітко виражена схилова диференціація асоціацій деревних порід. Для прикладу наведемо флористичний профіль старого (130–170 років) дубового лісу, розміщеного на північному схилі безіменного струмка на околиці с. Бражинці. Тут смуга деревної рослинності знаходиться в такій послідовності (знизу вверх): вільхова, березово-дубова, липово-дубова, черешне-ясено-дубова і грабово-дубова [2, 5].

Найбільш підвищені і досить розчленовані ділянки ярусу зайняті дубово-грабовими лісами. Як і в попередньому випадку, в цих лісах значна домішка ясеня, липи, черешні та інших порід. Підлісок репрезентований переважно ліщиною звичайною. У трав'янистому покриві часто трапляються маренка запашна, осока гірська, копитняк європейський, осока волосиста [2].

Зазвичай заплатні луки використовують під сінокоси. Поблизу населених пунктів це пасовища.

Над заплатами річок Малого Полісся знаходиться дюнно-гривистий (тут вододільний) тип місцевості. В результаті близького залягання кристалічних порід та малої розчленованості територія сильно заболочена, а тому фоновими урочищами поряд з дубовими та дубово-грабовими лісами є осоково-різнотравні луки, болота та озера. Загалом різко (56 %) переважають лісові урочища. Природна рослинність луків репрезентована головно заплатними луками, що знаходяться на висотах 190–220 м н. р. м. Серед них переважають торф'янисті та пустишні луки. В їхньому складі домінують щучник дернистий та біловус стиснутий. На підвищеннях, в сухіших умовах, частіше трапляється митлиця тонка [2]. Часто поряд зростають чисті вільхові ліси. У травостой під ними переважає осока гостра.

Повсюдно на тих же висотах зростають соснові та березово-соснові ліси. Переважає в них чорницева асоціація. На ділянках, що краще дреноються (200–240 м н. р. м.), поширені дубові ліси. Найбільш зволожені місця зайняті дубовими лісами крушиновими. В травостої панує осока трясучкоподібна. На підвищених місцях з кращим дренажем вона змінюється ювалією травневою, орляком звичайним, чорницею [2, 5].

На висотах 220–260 м н. р. м., що найкраще дреноються, трапляються грабово-дубові крушинові та ліщинові ліси. В трав'яному покриві переважають маренка запашна та орляк звичайний.

На землях, що знаходяться у власності колективних господарств, ліси збереглися (25 %). Більшість з них окультурені. На значних площах було проведено меліорацію (осушення) та висіяно трави. Зараз тут стихійно відновлюється природна рослинність. З загальної площі 14 588 га, що підпорядкована фермерським та приватним господарствам, на ріллю відведено тільки 54 %. Основні її площі зайняті під посіви озимої пшениці, жита, ячменю та кормових культур (кукурудза, кормові буряки).

Населені пункти малополіської частини району хоч і не віднесені до плакорного типу, виділяються своїми особливостями. Для них характерна наявність значної кількості природних урочищ (болота, лісові ділянки, озера). В результаті цього будинки в селах розміщені поодинокі, що нагадує хутірську систему поселень. У просторовому організуванні приватних господарств під сінокосами зайнято до 40 % площ. Під городами – 20–25 %, зрідка 30 %, а решта – під садами та житловими господарськими приміщеннями. З загальної районної площі доріг на малому Поліссі знаходиться 20,4 % (108 га). Природна рослинність уздовж них збереглася повністю. Це сосна, вільха, зрідка верби та берези.

Природоохоронні території на Малому Поліссі району репрезентовані східною частиною регіонального ландшафтного парку (РЛП) “Мальованка”, в якому взяті під охорону типові малополіські ландшафти [1].

Частка “молодого” висотно-хвилястого рівня на подільській частині становить 27 %. Це переважно заплавної та надзаплавно-терасовий типи місцевості. Заплати з абсолютними висотами 230–270 м, мають значну ширину (0,3–0,7 км.). Природна рослинність на них збереглася мало. Причина – проведення у 60–70 роках минулого століття меліорації (осушення). В результаті малі річки перетворилися на меліоративні канали. А заплави були частково переорані. Протягом 1980–90 років спостерігається поступова деградація цих систем та відновлення природної (натуральної) рослинності. В багатьох місцях відновлюються вільшаники та зарослі інших деревних рослин (переважно верби). Канали замулюються і заростають болотною рослинністю. Тепер ці заплави використовують під випас громадської худоби. Частка сінокосів тут не перевищує 15 %.

Над заплавами зазвичай піднімається тільки одна надзаплавна тераса. Якраз до неї приурочено майже 85 % населених пунктів Полонського району. Характерною рисою населених пунктів тут є незначна частка природної (натуральної) рослинності. Ясени, тополі, берези, клени на садибах зростають рідко. Перевагу надають фруктовим деревам (яблуні, груші, сливи, вишні, грецький горіх). Під сінокоси відведено 20–25 % приватних ділянок. Приблизно стільки ж під садами та господарськими будівлями. Решта 50 % під городніми культурами.

Основна частина району розміщена на “типовому” висотно-ландшафтному рівні: схиловому та плакорному типах місцевості. Схилувий тип місцевості займає до 24 % рівня (12 % району): долини найбільших річок (Случ, Хомора, Деревичка), а також західну і південну частини району. На схилах до середини 90 років ХХ ст. переважали польові

сільськогосподарські ландшафти. Тепер, у зв'язку з поступовим виведенням з активного сільськогосподарського використання схилів крутизною більше 6° , починають переважати лучно-пасовищні ландшафти.

На частині схилів (поблизу сіл Котюженці, Микулин, Новолабунь, Браженці) зростають вікові широколисті ліси. Панують у них дуб та граб. Значна домішка у цих лісах липи, берези, береста, ясеня, черешні. В молодих посадках поряд з дубом панує сосна і частково ялина. Всі схили відповідно до комплексної програми охорони навколишнього середовища району виводять з-під активного (як орні землі) використання і переводять у лучно-пасовищні. До цього ж типу місцевостей приурочені парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва "Полонський", "Новоселицький", "Білецький" та заповідне урочище "Дубина" у селі Понінка. Плакорний тип місцевості поширений на 47 % території району.

Населені пункти на плакорному типі місцевостей становлять 10 % від загальної кількості: села Дубовий Гай, Варварівка, Радгоспне, Фадіївка, Голубча. Всі вони належать до малих сіл. Просторове їхнє організування подібне до надзаплавно-терасових. Селитебні ландшафти репрезентовані малими (до 500 жителів) селами, з чітким плануванням вулиць. Ці села засновані в 20–30 роках ХХ ст. Середній розмір присадибних ділянок 0,25–0,5 га. Поблизу багатьох з них поширені ставки-копанки. Копанки – невеликі за розмірами (від 0,02 до 0,1 га) прямокутні або овальні штучні заглиблення в землі, глибиною до 2,0–2,5 м. Використовують копанки для нагування худоби, вирощування риби та водоплавної птиці.

На плакори припадає 79,6 % площі доріг Полонського району. В захисних лісосмугах навколо них переважають осика, клен, тополя. Рідше верба, липа, горобина. Деяко інша структура рослинного покриву в полезахисних лісосмугах, яких на Полонщині 318 га. Серед деревної рослинності найбільше дуба – 85 %.

В останні роки поступово відновлюються сільськогосподарські ландшафти, але їхня структура вже залежить від потреб на продовольчому ринку. Серед сільськогосподарських культур переважають ті, що є швидкоокупними або мають більшу ціну продажу, а тому на значних площах вирощують нехарактерні для району кукурудзу та соняшник на насіння.

Висновки Явище висотної диференціації сучасних ландшафтів на території Полонського району є чітко вираженим через унікальність географічного розміщення на переході від Малевого Полісся до Подільської височини.

Перспективи дальших розвідок. Особливості висотної диференціації ландшафтів Полонського району дають нам можливість використовувати ці дані для оптимізації раціонального природокористування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адрієнко Т. Л. Чарівний край – "Мальованка" / Т. Л. Андрієнко – Шепетівка : Міжрайонна друкарня, 1998. – 28 с.
2. Геоботанічне районування Української РСР. – К. : Наук. думка, 1977. – 302 с.
3. Денисюк Г. І. Природнича географія Поділля / Г. І. Денисюк. – Вінниця : ЕкоБізнес-Центр, 1998. – 27 с.
4. Денисюк Г. І. Висотна диференціація рівнинних ландшафтів України / Г. І. Денисюк, Л. М. Кирилюк. – Вінниця : Едельвейс і К, 2010. – 236 с.
5. Кирилюк Л. М. Малополіська рівнинна висотно-ландшафтна область / Л. М. Кирилюк, Т. О. Кирилюк // Антропогенна географія й ландшафтознавство в ХХ і ХХІ ст. – Вінниця; Воронеж, 2003. – С. 189–191.

6. Мильков Ф. Н. О явлении вертикальной дифференциации ландшафтов на Русской равнине / Ф. Н. Мильков // Вопр. Географии : сб. 3, 1947. – С. 87–102.
7. Труды общества Исследованиями Волины / Приложение к т. VII. Предварительный отчет о почвенных геологических и ботанических исследованиях Волинс. Губернии, произведённых летом 1913 года. – Киев : Типография 2-й Артели, 1913. – 72 с.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2014 р.

Доопрацьована 15.04.2014 р.

Прийнята до друку 26.06.2014 р.

ALTITUDINAL DIFFERENTIATION OF ACTUAL LANDSCAPES IN POLONSKY RAION

Leonid Kirilyuk, Volodymyr Korinnyi, Yulia Kravets

*Kotsubynskyy State Pedagogical University of Vinnytsia
Ostroz'kogo St., 32, UA – 21100 Vinnytsia, Ukraine*

The article deals with the research of the current status of high-rise differentiation of landscapes separate administrative region on the example of Polonsky region Khmelnytsky region. Characteristic landscapes shown on a separate high-rise landscape levels. It is established that “young” high-altitude landscape level accounts for 28 % of the area and are confined mainly to Malopolska part of it. The main part of the district is in a “typical” high-altitude landscape level. He presents slope and platinum types of terrain. At all levels dominated by anthropogenic landscapes.

Key words: high-rise differentiation, high-altitude landscape level, type of terrain.

ВЫСОТНАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ СОВРЕМЕННЫХ ЛАНДШАФТОВ ПОЛОНСКОГО РАЙОНА

Леонид Кирилюк, Владимир Коренной, Юлия Кравец

*Винницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського,
ул. Острожського, 32, 21001 г. Вінниця, Україна*

Проведено дослідження сучасного стану висотної диференціації ландшафтів окремого адміністративного району на прикладі Полонського району Хмельницької області. Характеристику ландшафтів показано по окремим висотно-ландшафтним рівням. Установлено, що “молодий” висотно-ландшафтний рівень займає 28 % площі району і приурочен переважно до Малопопескої його часті. Основна частина району розташована на “типичному” висотно-ландшафтному рівні. Він представлений схиловою і плакорними типами місцевості. На всіх рівнях переважають антропогенні ландшафти.

Ключевые слова: висотная дифференциация, висотно-ландшафтные уровни, тип местностей.